

PÁLÓCZI ÁGNES

Pulszky Polyxéna

Egy ifjú hölgy kezdeti lépései – gyermekkorától férjhezmenetelig

Bevezetés

Pulszky Polyxéna (1857–1921) életének és társadalmi szerepének kutatása a történelemtudományban eddig kevés szerepet kapott. A családja ellenben jól ismert a művészet- és művelődéstörténetben egyaránt. Pulszky Ferencről (1814–1897) – az 1848-as Batthyány-kormány államtitkáráról, Kossuth Lajos emigrációbeli társáról, 1869–1894 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójáról – számos könyv és tanulmány született.¹ Felesége, Theresia Walter halála után (1866) egyedül nevelte a gyermekeit. Így Polyxéna fiatal lányként szinte folyamatosan a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává kinevezett Pulszky Ferenc mellett tartózkodott, az ott lévő lakásban nőtt fel. Jelen tanulmánnyal az a célom, hogy bemutassam Polyxéna nővé válásának útját gyermekkorától egészen Hampel Józseffel kötött házasságáig (1883).

A hagyományos történeti életrajzi feldolgozás a társadalmi, kulturális és politikai kontextus figyelembevételével a következőkre terjed ki: a Pulszky és a Walter család családtörténeti bemutatásával kezdem, majd Polyxéna családbeli szerepét, viszonyát vizsgálom meg apjával és testvéreivel folytatott levelezésén keresztül. A kor szokásaihoz híven házi tanításban részesült, viszont személyiségének és műveltségének a formálódásához jelentősen hozzájárultak az apjával töltött évek, valamint az 1870-es években az ún. Pulszky-szalomban betöltött háziasszonyi szerepe.

Pulszky Ferenc sokszínű munkásságának első évei

A Pulszky család a dualizmus kori Magyarország kulturális, társadalmi és politikai életének egyik fontos koordinátora volt. Az evangélikus Pulszkyak a 18. század kezdetén telepedtek át Lengyelországból Magyarország északi részére, ahol nemzedékeken

¹Többek között: Ferenczy 1886, Kupa 1998, Csorba 2001.

keresztül gazdálkodással, illetve Tokaj-hegyaljai birtokukon szőlőtermesztéssel foglalkoztak. A nemességet a család Mária Teréziától kapta 1740-ben Cséfalva, majd később a Lubóc adományozásával.²

Pulszky Ferenc 1814-ben született a Sáros megyei Eperjesen evangélikus vallású nemesi családban. Édesapja, Pulszky Károly az eperjesi kollégium felügyelője, a pártfogói bizottság elnöke volt, otthonukban és az eperjesi társaságukban a német nyelvet használták, így Pulszky gyermekkorától kezdve német környezetben nevelkedett. Édesanyja, Fejérváry Apollónia családjában azonban magyarul beszéltek. Pulszky Ferenc emlékiratában a következő módon emlékszik neveltetésére: „Házunknál Eperjesen kizárólag németül beszéltek, szüretkor Mádon gyakorta magyarul [sic!], mert itt sok volt az alföldi ismerős és vendég; a tót nyelvet aljasnak tartotta atyám, mely csak parasztok és szolgák szájába való, ugyanazért nem akarta, hogy azt alaposan megtanuljam [sic!], de magyar pesztonkát tartottak mellettem, ez volt a szokás a felföldön”.³

Pulszky Ferenc életére nagy hatással volt édesanyja bátyja, Fejérváry Gábor (1780–1851), aki fiaként szerette az eszes, tehetséges fiút. Fejérváry szabadkőművesként bevezette a hazai műértők körébe, megismertette vele a saját régiséggyűjteményének ékes darabjait, valamint a hazai és külföldi történelmen és régészeten kívül a kor gazdasági, szociális és politikai eszméibe is beavatta a mindenre fogékony unokaöccsét. Több európai tanulmányútra is magával vitte, hogy megismertesse vele kora európai műkincseit és tudós társaságait. Utazásaik során több városban hosszabb időt eltöltöttek, ilyen volt: Bécs, München, Milánó, Verona, Nápoly.⁴

A család együttes döntése volt, hogy a magyar nyelv mélyebb elsajátítása végett egy évre Miskolcra küldték Ferencet tanulni. Hazajövele után jogi tanulmányokat folytatott Eperjesen, 1834-től kezdve pedig a pozsonyi országgyűlésen báró Vay Miklós (1802–1894) felesküdtött joggyakornokaként vett részt. Jurátus éve alatt Pozsonyban megismerkedett a hazai politika vezéralakjaival. Kölcsey Ferenc beszédei különösen nagy hatással voltak a fiatal gyakornokra: „Kölcseyt a nyár kezdete óta minden héten meglátogattam, tudtam, hogy szívesen lát, mert érezte, hogy megértem eszmemenetét s hogy szavait a legnagyobb tisztelettel hallgattam. Tanulni [sic!] akartam tőle s ő szívesen tanított, észrevette, hogy nevelésem és eddigi tapasztalataim inkább világpolgáriak [...]”⁵.

Sikeres ügyvédi vizsgáját követően 1836-ban ismét egy nagyobb nyugat-európai utazásra indultak nagybátyjával. A több hónapos utazáson az alábbi országokat érintették: Ausztria, Csehország, Németország, Anglia, Skócia, Írország, Hollandia és Franciaország. Az utazást követő évben írói karrierje hirtelen föllendült. Ezt annak köszönhette, hogy egyrészt Heckenast Gusztáv (1811–1878) pesti nyomdász és könyvkiadó

² Halász 1987: 5–7.

³ Pulszky I. 1884: 9.

⁴ Marosi 1997: 11.

⁵ Pulszky I. 1884: 69.

segített útinaplójának kötetben történő kiadatásában, másrészt az egyik legismertebb bajor napilap, az *Augsburger Allgemeine Zeitung* hívta meg levelező tagjai közé.⁶

1839-ben többek tanácsára elindult az országgyűlési választásokon. Nagybátyja, Fejérváry Gábor furfangos cselszövésének köszönhetően végül a magát ellenzékinek valló Pulszky Sáros megye egyik országgyűlési követe lett. Politikai karrierje mellett tudományos publicisztikai tevékenységét sem hanyagolta el, számos cikke jelent meg nemcsak az augsburgi újságban, hanem a Kossuth Lajos által szerkesztett *Pesti Hírlap*ban is, amely 1841-től az ellenzék vezető orgánuma lett.⁷

Pulszky Ferencet az 1848-as forradalom híre Szécsényben érte, ahonnan rögtön Pestre utazott. A Batthyány-kormányban néhány napig pénzügyi államtitkár, ezt követően Bécsben Esterházy Pál (1786–1866), a király személye körüli miniszter mellett szintén államtitkárként dolgozott. Így a forradalom idején Pulszky Bécsben Magyarországot képviselte, és próbált az ország függetlenségének érdekei szerint cselekedni. Kiderült azonban, hogy Pulszky a Törökországba száműzött magyarok érdekében is eljár, így száműzetésre ítélték. A szabadságharc utolsó hónapjaiban elmenekült az országból, és Londonban reprezentálta a független magyar kormányt, fáradhatatlanul próbált támogatókat szerezni a magyar ügy pártolásához.

A világosi fegyverletételt követően Kossuth Lajos lelkes barátjaként, emigrációbeli társaként maradt Londonban, majd elkísérte amerikai körútjára is. Az 1850-es évek végén az olasz egységmozgalommal kapcsolatos titkos remények új erőre kaptak, így Pulszky megtett minden annak érdekében, hogy az észak-itáliai háború és egy újabb magyar szabadságharc egyidejű kitörése újból megbénítsa a Habsburg-abszolutizmus erőit. Rendkívül tevékeny volt az emigrációban töltött évek alatt. Cikkeivel próbálta az angol olvasóközönséget a magyarok oldalára állítani, aktívan részt vett az angol társasági életben, sőt londoni családi háza a magyar emigráció egyik központja volt.⁸ Ámde Kossuthtal való kapcsolata az 1860-as években megromlott. Pulszky egyre inkább hajlott a magyarországi kiegyezés támogatására, így 1863-ban hátrahagyta az aktív politikai életet, és családjával Firenzében telepedett le.

A száműzetés hosszúra nyúlt Pulszky életében, hiszen majd 17 évet (1849–1866) töltött távol hazájától. Az emigrációból való hazatérését követően nem sokkal Szentes országgyűlési képviselőjének választották, és Deák Ferenc pártjának tagjaként tovább folytatta politikai karrierjét.

⁶ Marosi 1997: 12.

⁷ Kupa 1998: 227–232.

⁸ Marosi 1997: 19–20.

Pulszky Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója (1869–1894)

A Magyar Nemzeti Múzeum az igazi európai színvonalú múzeumideál szintjét az emigrációból visszatért Pulszky Ferenc igazgatósága idején (1869–1894) érte el. Korának elismert tudósa volt, számos tudományos társaságban töltött be vezető tisztséget. Pulszky széles körű külföldi kapcsolatait felhasználva sokat tett az intézmény nemzetközi elismertségének elérése érdekében. Kapcsolatai révén támogatta a múzeumi kutatók bel- és külföldi tanulmányújtait, valamint lehetővé tette bekapcsolódásukat a nemzetközi tudományos életbe.⁹ Pulszky kitűzött céljai közt szerepelt egy antik szobormásolat-gyűjtemény létrehozása is. Az 1870-es években a görög szobrászat legjelentősebb szobrairól készült gipszmásolatokat vásárolt a Nemzeti Múzeum számára. Pár év elteltével, 1874-ben megnyitott a kiállítás, amely körülbelül 200 másolatot mutatott be az antikvitás kezdetétől egészen a hellenizmus koráig.¹⁰ Emellett jelentős figyelmet szentelt a tudományos igényű műtárgyfényképezésnek is.¹¹

Mindeközben a nemzetközi muzeológia a szakosodásra és a szakmúzeumok kialakítására törekedett. Ezt a mintát követve Pulszky igazgatósága idején megtörtént az addig egységesen kezelt gyűjteményi anyag szakgyűjteményekbe való sorolása. Így az 1870-es évek elején már nyolc egységet különítettek el egymástól: Állattár, Érem- és Régiségvár, Képtár, Kézművár, Néprajztár, Növényvár, Őslényvár, Széchényi Könyvtár. A Nemzeti Múzeum a nemzet történeti intézménye maradt, és az ebbe a képbe nem illeszkedő anyagokból szakmúzeumokat alakítottak ki. E profilváltást követően Pulszky támogatásával 1872-ben az Iparművészeti Múzeum önálló intézménnyé vált, majd ezt követte 1896-ban a Szépművészeti Múzeum is.¹²

Pulszky olyan kiváló szakemberekkel vette magát körül a múzeumban, mint például Rómer Flóris (1815–1889), Hampel József (1849–1913), Henszlmann Imre (1813–1888), Herman Ottó (1835–1914) vagy Xántus János (1825–1894). Alkotótevékenységüknek köszönhetően az intézmény falai közt alakult meg a magyar régészettudomány és a numizmatika első központja. Kezdeményezésükre született meg a műemlékek és muzeális értékek védelmét biztosító törvény.¹³ 1872-ben megalakult a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, amely egészen 1881-ig működött. A bizottság törzskönyveiben három csoportot különített el: helyreállítandó, megóvandó és lerajzolandó ingatlanok.¹⁴

⁹ Marosi 1997: 30–31.

¹⁰ Szentesi 2006: 1–94.

¹¹ Papp 2020: 24.

¹² Kovács 2002: 11–12.

¹³ 1881. évi XXXIX. törvény, a műemlékek fenntartásáról. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100039.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (utolsó letöltés: 2022. február 9.)

¹⁴ Fekete 2005: 103.

Pulszky Ferencet az 1870-es évektől a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé választották, így valamennyi országos közgyűjtemény történetében meghatározó nyomot hagyott munkássága.¹⁵ Pulszky saját gyűjteményének néhány darabja a magyar állam tulajdonába került. Ezek közül az egyik legjelentősebb Andrea del Verrocchio (1436–1488) *Fájdalmas Krisztus* című szobra.¹⁶ A múzeumi nyugdíjazást követően az idősödő Pulszky szakmai orientációja megváltozott, és az antikvitás iránti érdeklődése háttérbe szorult. Bekapcsolódott a Nemzetközi Ősrégészeti és Antropológiai Kongresszusok munkájába, több tanulmányának köszönhetően a hazai vaskorkutatás atyjának is tekinthető.

Walter Teréz, a bécsi „zweite Gesellschaft” gyöngyszeme

Theresia Walter (1819–1866) a Walter család otthonául szolgáló, Bécs külvárosában elhelyezkedő landstrassei Razumovsky-villában nevelkedett fel.¹⁷ A bajor származású Walter család zsidó vallását elhagyva protestáns felekezetre váltott, így kezdve új életet Bécsben, ahol vagyonuknak köszönhetően a bécsi „zweite Gesellschaft”¹⁸ legjobbmódú családjai közé tartoztak.¹⁹

Terézia édesapja Friderich August Walter (1764–1826) volt, aki nagybátyjával összefogva elindította Bécsben a kor egyik legnépszerűbb, nemcsak osztrák, hanem magyar ügyfelekkel is rendelkező nagykereskedését és bankházát. Édesanyja, Henriette Mayer-Walter (1796–1882) kivételes odafigyeléssel nevelte egyetlen lányát, rendkívül közeli kapcsolatban álltak egymással. A fiatal hölgy otthonában a bécsi szellemi és polgári elit legkiemelkedőbb alakjai tették tiszteletüket. A Walter család biedermeier hangulatú szalonja számos bálnak, koncertnek és összejövételnek adott otthont. Teréz kivételes zenei és írói tehetséggel rendelkezett, ügyesen rajzolt és festett. Pulszky Ferencsel, a fiatal magyar politikussal 1845-ben ismerkedett meg az egyik házi estélyükön. Pulszky meglepetésére Teréz számára nem volt ismeretlen személye, hiszen az Augsburgi Allgemeine Zeitungban megjelent cikkeit már ismerte és olvasta a fiatal nő. Megismerkedésük után a magyar birtokosnak, Sáros vármegye országgyűlési követének és a bécsi polgári elitben felnőtt hölgynek gyorsan egybefonódott az élete, pár hónapnyi ismertség után 1845 elején összeházasodtak. A busás családi hozománynak köszönhetően igyekeztek a legideálisabb otthonra rátalálni. Céljuk volt, hogy az új otthon Pesthez és Bécshez is egyaránt közel legyen, így esett a választásuk a Nógrád megyei Szécsényben található Forgács-kastélyra. Teréz otthonra lelt a szécsényi kastélyban, nem okozott nehézséget

¹⁵ Marosi 1997: 17.

¹⁶ Boros Ildikó 2004: 77.

¹⁷ Pukánszky 1993: 2.

¹⁸ Szó szerint: „második társaság”. A bécsi elitnek az udvari társaságon, azaz a (történelmi) arisztokrácián kívüli, túlnyomóan polgári eredetű csoportja, egyfajta újnemesség.

¹⁹ Gyulai 2019: 212.

számára az új környezethez való alkalmazkodás. Pulszky büszkén írt róla emlékirataiban: „Feleségem legrövidebb idő alatt egészen bele élte magát a magyar társaságba, magyarrá lett s hamar elfelejtette, hogy még nem régen nem volt az.”²⁰ Azonban 1848-ban a császári kincstár elkobozta a mesébe illő birtokot a családfő forradalomban és szabadságharcban való közreműködése miatt, és csak jó pár évtizeddel később, igen lepusztulva kapták vissza egykori otthonukat.²¹

Pulszky Ferencnek és Walter Teréznek összesen hét gyermeke született, de csupán négyen érték meg a felnőttkort: Ágost (1846–1901), Károly (1853–1899), Polyxéna (1857–1921) és Garibaldi (1861–1926).²² A szabadságharc leverése után Pulszky emigrációba kényszerült, ez a tény nemcsak Terézt és férjét, hanem gyermekeit is szegénységbe juttatta, mégsem voltak hajlandók politikai meggyőződésükből engedni, és az osztrák kormánnyal kompromisszumot kötni.²³ 1849 őszén megérkeztek az első magyar menekültek Nyugat-Európába, köztük Pulszky is, kis idővel később pedig felesége is hűségesen követte őt Angliába. Teréz így írt londoni megérkezéséről emlékiratában: „Tíz órakor kiterült előttem a civilizált világ fővárosa. Szemen nem vitatta nagyságát, sem nem figyeltem kiáltó érdekességeire, szívem egy párnyi kis házikóba vágyott, amelyet az ablakon át kinézve nagy szorongással kerestem, nehogy a kocsi elvétsze az utcát vagy a házszámot.”²⁴ Nehéz anyagi körülmények közt indult kinti létük, így arra az elhatározásra jutottak férjével, hogy tollat fognak mindketten, és családjuk fenntartása érdekében írni kezdtek. Közös munkájuknak meglett a gyümölcse, Teréz irodalmi munkájának tetőpontját jelentette a férje által szerkesztett *Egy magyar hölgy emlékiratai* (*Memoirs of a Hungarian Lady*) című könyve. Pulszkyné könyve népszerűsége lett az angolok körében, mivel nemcsak a szabadságharc eseményeit ismertette olvasóival, hanem a magyar szokások, kultúra, társadalmi élet és a magyar mesék világába is betekintést adott. Amíg a szabadságharc ideje alatt távol tartotta magát a politikától, addig az emigrációban igazi „magyar hazafi” lett, és közéleti tevékenységével, írói munkájával számos támogatót szerzett a külföldiek körében.²⁵

A család életében a következő állomás Amerika volt. Itt jelent meg a közös amerikai úton alapuló *White, Red and Black* című könyvük.²⁶ Ezt követte Teréz újbóli önálló kötete, amely három mesejátékot (*The sleeper awakened*; *The wonderful bird*; *Crinolina*) tartalmaz. Leopold Jansa (1795–1875) írt dalokat a kötethez, és James Charles Armytage (1802–1897) angol grafikus metszetei illusztrálják a meséket.²⁷

Amerika után a család megtalálta végre igazi otthonát, a firenzei Petrovich-villában, ahová a közben megözvegyült nagymama, Henriette Mayer-Walter is követte őket.

²⁰ Pulszky II. 1884: 210.

²¹ Kubinyi Ferenc Múzeum. URL: <http://kubinyimuzeum.hu/hu/a-muzeumrol/forgach-kastely.html> (utolsó letöltés: 2021. június 15.)

²² Marosi 1997: 76.

²³ Csorba 2001: 225–236.

²⁴ Pulszky 1986: 426.

²⁵ Gyulai 2019: 211–264.

²⁶ Marosi 1997: 20.

²⁷ Gyulai 2019: 240.

A Pulszky-ház a korszak egyik legkedveltebb firenzei „nyílt háza” volt. Odaköltözésük után a szombati estélyek csakhamar a szellemi és társadalmi elit egyaránt kedvelt helyévé váltak: „barátainkat híttuk [sic!] meg ide estélyre... művészek, tudósok, írók, angol, francia s amerikai turisták, kiknek hozzánk ajánlóleveleik voltak, s a flórenci²⁸ társaság legmíveltebb része gyűlt akkor össze nálunk.”²⁹ Ennek a szalonnak a háziasszonya nem más volt, mint Pulszky Teréz, aki bájos természetével és kivételes zenei tehetségével, zongorajátékával kápráztatta el vendégeit.³⁰

A Pulszky család 1866-ban amnesztiát kapott, így visszakapták szécsényi birtokukat is. Először 1866-ban Teréz és két gyermeke, Henriette és Gábor tért haza Magyarországra. A hazalátogatásnak rossz vége lett, pár hét leforgása alatt elragadta mindhármukat a tifusz. Felesége tragikus halálát követően a megözvegyült Pulszky Ferenc egyedül nevelte gyermekeit, és mérhetetlen fájdalma elől a munkába próbált menekülni.³¹

Pulszky-reneszánsz: a Pulszky fiúk karrierje

A családi tragédiát követően, a gyásszal teli hosszú korszak után azonban újból „Pulszky-reneszánsz” kezdett kibontakozni Magyarországon. Pulszky Ferenc két legidősebb fia, Ágost és Károly is jelentős karriert futott be mind a tudományos, mind a társadalmi életben. Pulszky Ágost (1846–1901) Bécsben született, a család emigrációba való száműzetése miatt középiskolai tanulmányait Londonban a University College Schoolban, majd Torinóban végezte. Az amnesztiából hazaérve apja kérésére jogi tanulmányait már Pesten folytatta, és 1868-ban vette át oklevelét. Ágost politikai karrierjének fokozatos felépítésére nagy hangsúlyt fordított. 1868 és 1869 között Nógrád vármegye aljegyzője, majd a Pénzügyminisztérium fogalmazója lett, ezt követően pedig az 1871-es választásokon már képviselővé választották az akkor még csak huszonöt éves fiatalembert. Ezután 1894–1895 között Eötvös Loránd (1848–1919) mellett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkári pozícióját töltötte be. Mindeközben a tudományos munkáját sem hanyagolta el: a Budapesti Tudományegyetem 1875-ben a jogbölcselet professzorává nevezte ki, majd nem sokkal a magántanári képesítést is megszerezte.³² 1882-ben feleségül vette Figdor Hermint (1864–1939), így Ágost Bécs egyik legjelentősebb zsidó családjába házasodott be. A magyar szociológiatudomány a „szociológia atyjának” nevezi Pulszky Ágostot, mivel az ő nevéhez kötődik a szociológiai nézetű társadalomtudományi gondolkodás magyarországi meghonosítása is. Egyetemi előadásaiiban új nézeteket hirdetett. Az addig észjogi irányzatot felcserélte a jogszociológiáival, valamint minden

²⁸ Firenze(i), németesen archaizáló stílusban.

²⁹ Pulszky II. 1884: 434.

³⁰ Szilágyi 1997: 30–31.

³¹ Marosi 1997: 17.

³² Szabadfalvi 1995: 21–44.

jogintézményt társadalmi-történeti beágyazottságában tanított hallgatóinak. Ágost fő műve 1885-ben jelent meg *A Jog és állambölcselet alaptanai* címmel. Munkájában az állam, a jog és a társadalom, e hármas új, modern definiálását valósította meg, valamint kategorizálta a szociológia helyét a tudományok sorában. 1900-ben támogatásával létrejött a *Huszedik Század* című folyóirat. Az elismert jogász és szociológus pályája során rendkívül gazdag társadalomtudományi és jogi könyvtárat gyűjtött össze. Az évek alatt különös figyelemmel és aprólékos munkával összeállított könyvtár nagy segítséget adott Ágostnak a Társadalomtudományi Társaság megalapításában, amelynek ő volt az első elnöke is 1901-ben. Azonban a tudós alapító még abban az évben meghalt, így felesége, Figdor Hermin a Társadalomtudományi Társaságnak ajándékozta férje könyvtárát.³³

Öccse, Pulszky Károly (1853–1899) Londonban született, gyermekéveit Firenzében töltötte, majd középiskolai tanulmányait Budapesten végezte. Kezdetben az orvosi pályára készült, de apja műkedvelési szenvedélyét örökölve hamar a művészettörténet tanulmányozása felé fordult. Bölcsészdoktorátusát 1874–1877 között Lipcsében szerezte meg, ahol Raffaello és az antikvitás kapcsolatáról írta doktori munkáját. 1873-tól kezdve a budapesti Iparművészeti Múzeummal állt szorosabb kapcsolatban, ahol 1881-ig volt a múzeum megbízott kurátora, majd 1884-től igazgatóként vezette a gyűjtemény rendszerezésével, kiállításával kapcsolatos feladatokat. 1882-ben feleségül vette a kor egyik legtehetségesebb színésznőjét, Márkus Emíliát (1860–1949), akitől két leánygyermek (Tessza, Romola) született.³⁴ Apja ösztönzésére már 1873-ban elkezdett foglalkozni az Országos Képtár anyagával, és a múzeum első *Kalauzán*ának megszerkesztése is az ő nevéhez fűződik. 1883-tól a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, 1881-től 1884-ig pedig az *Archaeológiai Értesítő* szerkesztőjeként dolgozott, ahol számos tanulmánya és cikke jelent meg. 1884-ben a Magyar Történeti Ötvösmű kiállítás főszervezője volt, amelynek keretein belül az Iparművészeti Múzeumban megrendezett tárlaton 380 kiállító részéről 7728 tárgyat mutattak be.³⁵ Az 1890-es években egy önálló képzőművészeti múzeum létrehozása (a mai Szépművészeti Múzeum) volt tervben, ami a millenniumi év előkészületeibe is pontosan beleillett. Pulszky Károly 1893-ban adta be a Szépművészeti Múzeum megalapításáról szóló részletes pályázatát, amelyet Wekerle Sándor (1848–1921) miniszterelnök 1894-ben terjesztett a parlament elé. A kormány, elfogadva a pályázatot, végül 400.000 forintot szavazott meg az Országos Képtár bővítésére, így Pulszky Károly megkezdte műgyűjtő utazásait, és 1893–1896 között rendszeresen utazásokat tett Olaszországba, Németországba, Hollandiába és Angliába. 1895-ben vásárolta meg Sebastiano del Piombo *Férfiképmás* című festményét, ami nagy botrányt kavart. A karrierjének összeomlását eredményező fiaskót egyrészt az okozta, hogy az előbb említett festményt akkoriban – tévesen – Raffaello-képnek vélték, és Pulszky is akként vásárolta meg, ráadásul túl drága áron. Másrészt pedig nem tudott elszámolni a kormány által rábízott, festményvásárlás céljára szánt pénzzel. A botrányt követően rövid időn belül

³³ Boros 1977: 217.

³⁴ Mravik 1988: 5–7.

³⁵ Fehér 2010: 20–22.

idegösszeomlást kapott, így testvérei, Ágost és Polyxéna segítették ki a nehéz helyzetben. Megtérítették adósságát, így Pulszky Károly ellen az eljárást 1898-ban megszüntették. Az ügy tisztázását követően a vádaskodások és megszégyenítés elől először Londonba menekült, majd Ausztráliába emigrált, ahol öngyilkosságot követett el.³⁶

A legfiatalabb fiútestvér, Pulszky Garibaldi (1861–1926) Torinóban született. Középiskolai tanulmányait a budapesti IV. kerületi főreáliskolában végezte, majd a Királyi József Műegyetem hallgatója volt. Mérnöki oklevele megszerzése után a zürichi műegyetemen tanult tovább 1880–1881 között. A görög állam az Égei-tenger és a Jón-tenger összekötését már nagyon régen eltervezte, aminek munkálataihoz először egy francia céget fogadtak fel, de az csődöt jelentett, így Türr István és Gerster Béla vezetésével egy magyar mérnöki csapat kapta meg a munkát. A kiválasztott négy magyar mérnök közé 1883-ban Pulszky Garibaldi is bekerült, aki a csatorna építésének utolsó szakaszában osztálymérnökként vett részt az építkezéseken. Hazajövele után Garibaldi az állam szolgálatába állt, és miniszteri tanácsosként királyi vasúti és hajózási felügyelő lett a Kereskedelemügyi Minisztériumban. Több híd és vasútvonal megtervezése kötődik a nevéhez, mint például az 1888-ban átadott szolnoki Tisza-híd és az 1889-ben épült budapesti körvasút. Végül 1910-ben a Kassa–Oderbergi Vasút Részvénytársaság vezérigazgatójává választották meg.³⁷

Pulszky Polyxéna – a Szécsényben töltött évek

Ennek a különleges családnak a legfiatalabb női tagja Pulszky Polyxéna (1857–1921) volt. Polyxéna 1857-ben Londonban született, a család emigrációban töltött évei alatt. Édesanyja és testvérei halála után 1866-ban hazatért Magyarországra, és berendezkedtek régi otthonukban, a szécsényi kastélyban. A gyerekek Ágost kivételével az emigrációban születtek, így mindannyiuk számára új volt a kialakult helyzet. Most látták először a már szüleik által sokszor emlegetett hazájukat. Az egyedül maradt családfő a visszatérést követően igyekezett mihamarabb rendezni a család ügyeit, és újra munkába állt.

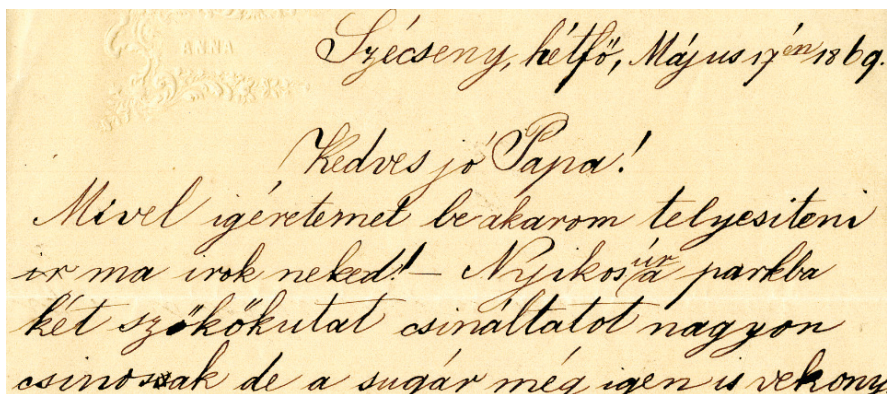
Pulszky Ferenc nemcsak fiai, hanem lánya neveltetésére is különös figyelmet fordított. Polyxénával való korai levelezésének mindenképpen tanító szándéka is volt, ugyanis a 19. századi nevelés egyik fontos követelménye volt a levélírás szabályainak helyes elsajátítása. A levelek formai szerkezete, fogalmazási módja, az esetleges helyesírási hibák mind-mind írója műveltségéről árulkodtak.³⁸ Az 1867-es kiegészítést követően lépésről lépésre ugyan, de kezdetét vette a főváros magyarosodása, ahol már elvárás volt a magyar nyelv elsajátítása. Pulszky Ferenc kívánsága is az volt, hogy az eddig külföldön

³⁶ Fehér 2010: 9–25.

³⁷ Balla 1924: 5–6.

³⁸ Fónagy 2013b: 629.

elő kisasszony megtanuljon helyesen magyarul írni és olvasni. A fiatal lány korai leveleit akár „gyakorlóleveleknek” is nevezhetnénk, mivel ezek gyöngybetűkkel, tisztán és nagy szünetekkel íródtak, sokszor látható a hibák javítása is a levélszövegekben. Ahhoz, hogy Polyxéna gyakorlott levélíró legyen, és az írás fortélyait elsajátítsa, hosszú évek gyakorlása és a tapasztaltabb családtagok és nevelőnők segítsége kellett. Pulszky Ferenc nagy figyelmet fordított lánya íráskészségének fejlesztésére. Válaszleveleiben tanító szándékkal többször is kijavítja lánya hibáit: „Leveledben alig volt hiba, tájék azonban nem így íratik amint Te írtad (: tálýék :) örülök, hogy mindennap okosabbá válsz”.³⁹

1. kép: Pulszky Polyxéna levele Pulszky Ferenchez⁴⁰

A középosztálybeli magyar családok gyermekeik mellé legfőképpen német, az arisztokrata családok francia vagy angol nevelőnőket alkalmaztak, akik a nyelvtanulást már kisgyermekkorban biztosítani tudták növendékeik számára.⁴¹ Polyxéna sem csak a magyar, hanem az olasz és a francia nyelv elsajátítására is törekedett. 1869-ben büszkén dicsekedett fejlődéséről egy apjához írt levelében: „Juliával megint elkezdtem olaszul beszélni s már három-négy oldal hosszú olasz- és egy négy oldal hosszú francia levelet írtam”.⁴² A fiatal kisasszonynak bizonyosan több nevelőnője is volt. A levelekben az alábbi nevekkal találkozhatunk: Nagy Lilla, Anna Voigt, Johanna Müller, Júlia kisasszony. Polyxéna apjához írt leveleihez német nyelvű nevelőnője, Johanna Müller rendszeresen mellékelte a gyerekek fejlődéséről, a házban történt eseményekről szóló beszámolóját.⁴³

A levelek tartalmát tekintve Pulszky Ferenc lánya iránt érzett féltő szeretete, sőt imádata tükröződik ezen időszakban írt leveleiben. A munkájából adódó kötelességek miatt előfordult, hogy hónapokig nem tudott hazamenni Szécsénybe, hogy meglátogassa a gyermekeit. Hiányát szerető szavaival próbálta pótolni: „Vettem leveledet melyben megkérsz, hogy vegyek neked egy pónit. Hogy ha a lovacska jámbor szelíd jó állat, mit

³⁹ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, Pest, 1870. július 26. OSZKK Fond VIII. 2316/21.

⁴⁰ Pulszky Polyxéna Pulszky Ferenchez, Szécsény, 1869. május 17. OSZKK Fond VIII. 0847/7.

⁴¹ Szécsi-Géra 2018: 149.

⁴² Pulszky Polyxéna Pulszky Ferenchez, Szécsény, 1869. július 7. OSZKK Fond VIII. 0847/8.

⁴³ Johanna Müller Pulszky Ferenchez. OSZKK Fond VIII. 0847/4–6, 8–12.

Tóth Bácsinak kell megítélni, megengedem, hogy megvegyétek, másképp nem, Pista bácsi által majd kerestetek női nyeret. A jövő hónap végét Szécsényben töltöm veletek, mire már előre örülök, Lilla kisasszonynak írtam tegnap s küldtem pénzt.⁴⁴

Mindig beszámolt Polyxénának arról, hogy hol tartózkodik éppen, és mikor várható haza. Sokszor intette lányát a tanulásra, többször figyelmeztette, hogy vigyázzon egészségére, és ha bármiben hiányt szenvedne, akkor mindig hozzá forduljon először. Ajándékokkal halmozta el, így próbálta enyhíteni lelkiismeret-furdalását amiatt, hogy nem lehet mindig mellette. Bármit kérhetett a kislány (póniló, karperec, képkeret stb.), az apja minden kívánságát teljesítette. Pulszky Ferenc 1869-es múzeumigazgatói kinevezése változást hozott lányával való kapcsolatában. Ugyanis az édesapa úgy döntött, hogy a Nemzeti Múzeumba való beköltözése után magához veszi lányát, és maga fog gondoskodni neveltetéséről: „Megkaptam kedves leveledet, látom, hogy mindennap nemcsak testileg, hanem szellemileg is fejlődni kezdesz. Annál jobb, majd sokat olvasunk együtt télben, s tanítani foglak, ami nekem nagy örömet fog okozni.”⁴⁵

Az együttélés időszaka

Az 1870-es évek elején Polyxéna Szécsényből az édesapjához költözött a múzeumi lakásba. A fiatal lány ebben az időben indult el a nővé válás útján, az apai támogatásnak köszönhetően vált érett, kiegyensúlyozott, önálló felnőtt nővé. A dualizmus kori Magyarországon a nők túlnyomórészt otthon vagy magánintézményekben tanultak. Az első tanítónőképzőt 1869-ben, az első leánygimnáziumot 1896-ban alapították, ezt követően pedig Wlassics Gyula minisztersége alatt, 1895. december 31-én tették közzé a 72039. számú miniszteri rendeletet, amely megnyitotta az egyetemek bölcsész- és orvosi karát, illetve az egyetemi gyógyszerészeti tanfolyamot a nők előtt.⁴⁶ Művészképzésben azonban már sokkal hamarabb részt vehettek a tanulni vágyó nők. A Nemzeti Zenede 1867-től, a Zeneakadémia 1875-től, az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanár Képezde 1871-től férfi és női hallgatókat is felvett.⁴⁷

Amint az egy 1924-ben Pulszky Garibaldival készült interjúból kiderült, az édesapa az amerikai és angol nevelésből indult ki, így önállóságra, a szabad döntések meghozatalára nevelte gyermekeit.⁴⁸ A 19. században az önművelés, az önfejlesztés egyre nagyobb népszerűségnek örvendett a nők körében is. A Pulszky család különös figyelmet fordított a nők értelmi képességeinek, illetve tanulási és művelődési jogainak az elismerésére. Ebből adódóan Polyxéna a házi nevelésen túl beiratkozott a Keleti Gusztáv

⁴⁴ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, Pest, 1867. augusztus 31. OSZKK Fond VIII/2316/19.

⁴⁵ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, Pest, 1869. augusztus 22. OSZKK Fond VIII/2316/19.

⁴⁶ Pukánszky 2013: 127.

⁴⁷ Szécsi–Géra 2018: 357.

⁴⁸ Balla 1924: 5–6.

(1834–1902) vezetése alatt álló Országos Magyar Királyi Mintarajztanodába, az első olyan felsőoktatási intézménybe, amely nőket is felvett a hallgatói közé. Művészetet tanult, illetve a tanítónői vizsgát is majdnem letette. (Csak apjával és egy tudós társasággal Görögországba való utazása akadályozta meg ebben.) Nagy valószínűséggel mindehhez apja befolyása is szükséges volt, mint ahogy a tudományos életben való elinduláshoz is. Polyxéna ugyanis egy olyan sokszínű, impulzussal teli kapcsolati hálóban élt, amely folyamatosan segítette és formálta a fiatal lány érdeklődési körét.

Apja történelem iránt érzett szenvedélyét örökölve szívesen foglalkozott a művészet-történettel, régészettel, bár azokban is elsősorban „nőies” témára specializálta magát: a 16–17. századi hímzések vizsgálatába kezdett. Mindemellett különös figyelmet fordított a gyermekneveléssel, illetve a nők szerepével, a nők tanulásával és a női emancipációval kapcsolatos tevékenységek előmozdítására is. Hogy a korabeli köz- és szakmai vélemény mennyire nem tolerálta a nők tudománybeli jelenlétét, mutatja, hogy a korabeli vicclap, a Borsszem Jankó többször igyekezett nevetségessé tenni Torma Zsófiát (1832–1899), az első magyar régésznőt. Később éppen Polyxéna méltatta először őt, akinek sok támadást kellett elszenvednie férfikollégáitól és a tudományos közvéleménytől: „Torma Zsófia egyike azoknak a nőknek, a kikre tisztelettel tekintünk, s büszkén valljuk magunkénak; mert bár komolyan foglalkozott a tudománnyal és a tudósok körében bírt és nevet vívott ki magának, sohasem feledkezett meg arról, hogy a valódi nőnek első sorban hivatása: a kötelességtudás, szerénység és önfeláldozás”.⁴⁹

Polyxéna apránként átvette édesanyja gondoskodó szerepét a családban, és egyfajta összetartó kapocsként működött tovább a családi rendszerben. Fivérei igazi bizalmasává vált, a családi ügyek tárgyalásán túl segítette őket tanulmányaikban, munkájukban. Közvetített az édesapa és fiai között, minden rábízott feladatot legjobb tudása szerint, lelkiismeretesen intézett.⁵⁰

A családban elvégzett feladatai mellett Polyxéna a dualizmus kori társas élet egyik főszereplőjévé vált. Ahol valamilyen kulturális vagy humanitárius támogatásról szó esett, őt biztosan megtalálták. Részt vett konferenciákon – például az 1876-ban Budapesten megrendezett Nemzetközi Ősrégészeti Konferencián. Több jótékony nőegyesületnek alapítója, tagja, támogatója volt. Elnöke volt továbbá a józsefvárosi nőegyesületnek, a Vöröskereszt szécsényi fiókjának, tevékeny választmányi tagja a Klotild fővárosi szeretetháznak, a Gazdasszonyok Országos Egyletének és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület fővárosi választmányának.⁵¹

⁴⁹ Vasárnapi Újság 1899. december 3. 813.

⁵⁰ „Peregrinnel légy kegyes elvégeztetni és pedig szeretnék két magyar főkötőt a feleségemnek s pedig egy egyszerűt és egyet aranszálakból vagy hímzéssel; azután a gyertyatartóba kis üvegtálcákat fehér vörös vagy zöld üvegből, egy csinosabb légyfogót az ebédlőbe, végre egy kis fogantyús kulcskosarat. Kegyeskedj megírtni mibe kerül, vagy utánvételt elküldeni hogy kifizethessem. Hogy van Papa? Köszöntjük. Mit hallotok Károlyékról? Mikor jön Hadikné? – mondd meg Papának, hogy muszáj vele végeznünk a dolgainkat.” Pulszky Ágost Pulszky Polyxénához, Szécsény, 1882. június 22. OSZKK Fond VIII. 2314/19.

⁵¹ Merényi 2004: 331–349.

A Pulszky-szalon

Az európai szalonkultúra kialakulása a 16. századi Itáliához köthető. A „sálon” szó az olasz „salone” kifejezésből származik, ami fogadótermet jelent. Itt a meghívott vendégek eszmét cserélhettek a vendéglátó házigazdákkal. Egészen a 17. század végéig bevett szokás volt, hogy az összejövetelek alkalmával a ház asszonya a szobájában fogadta a vendégeit. A szalonok több fénykort is megéltek a történelem során, a 18. századi polgárosodást követően az intézmény funkciója fokozatosan átalakult nappali társalkodóvá, ami a társasági létforma egyik összefogó színhelyévé nőtte ki magát.⁵²

A szalonvilág eredetileg a felvilágosodás kori Franciaországból indult el hódító útjára, majd nemsokára behálózta Európa legtöbb országát, köztük Magyarországot is. A szalon az arisztokrata otthonoknak egy olyan egyedülálló vendéglátó helyisége lett, amely akár nagyobb publikum számára is lehetőséget biztosított a házi összejövetelekre, kisebb koncertekre.⁵³

A szalonok történelme egyben a nőtörténelem részévé is vált, mivel a politika és művészet fórumaként működő társaságok középpontjában a nők álltak. A 18. században a francia szalonok vezetői az úgynevezett *saloniére*-ek voltak, akik művelt, felvilágosult, éleslátású nők voltak.⁵⁴ A saloniére-ek megbízatása volt az estélyre érkező vendégek fogadása, ezenfelül meghatározták a beszélgetés témáját is, amit az épp aktuális társadalmi, kulturális és politikai élethez illeszkedően választottak ki. A beszélgetéseket végig moderálták, a hasonló érdeklődésű vendégeket pedig bemutatták egymásnak. A nők nem járhattak felsőbb iskolába, így a szalonok sokszor a tanulás helyeként is funkcionáltak, ahol a hölgyek megmutathatták munkáikat (festmények, kézimunkák), írásaikat felolvashatták, vagy zenélhettek és énekelhettek kisebb közönség előtt, és nem utolsósorban az eszme- és művészcseréknek köszönhetően kritikai gondolkodásukat is formálhatták.

A 19. századi európai modern szalonok legfőképpen a jómódú, nagypolgári és szellemi elit otthonaiban alakultak ki. Így történt ez a monarchia évtizedeiben is, amikor a régi arisztokrata kastélyok (például a keszthelyi Festetics-kastély, a muraszombati Szapáry-kastély) szalonvilágának példáját átvéve váltak a polgári otthonok önreprezentációs eszközévé és egyben elismert kulturális központjává. A szalon a társadalmi integrálódás színtere lett, így segített leépíteni a szociális gátakat. Az arisztokraták és a szellemi elit, valamint a nők és a férfiak is helyett kaptak e kulturális intézményekben. Visszatérő vendégek voltak így az államférfiak, művészek és írók egyaránt.

A klasszikus zene iránti érdeklődés a szélesedő középosztály kedvtelésévé vált. A kulturális norma elengedhetetlen része lett a zenei képzés, így rövid időn belül a társadalom közép- és felső rétegeiben a nevelés fontos komponense lett a zenei tudás elsajátítása. A nőnevelés fontos szegmense lett a képzőművészet és a zongora- és énektudás, valamint

⁵² Frank 2020: 42–43.

⁵³ Uo.: 48–49.

⁵⁴ Az első ismert francia szalon az Hôtel de Rambouillet-ban működött. Frank 2020: 52.

az idegen nyelv elsajátítása. A művészi kézimunka mellet a zongorázás és a festegetés jelentette a középosztály leányai számára a kulturális tőkét. A zongora a nagypolgári otthonok kötelező berendezési tárgyává vált. A hangversenyek a kastélyok és paloták dísztermeiből átköltöztek a városi magán-hangversenytermekbe, illetve a polgárság házi szalonjaiba.⁵⁵

A Pulszky család emigrációbeli utazgatásai után 1861-ben Firenzében telepedett le, ahol a Petrovich-villában sok idő után újra otthonra talált. A bérelt villa tágas tere kiváló helyszín volt a hét gyermek nevelésére. A városra tekintő, üvegfallal körülvett teraszra került Pulszky Ferenc értékes gyűjteménye.⁵⁶ A száműzött politikus és felesége békét és megnyugvást talált az olasz villában. Pulszky Teréz különösen otthon érezte magát, mivel sikerült egykori bécsi szalonjukat, az akkori hangulatos zeneestélyeket feleleveníteni a Petrovich-villában.

Pulszkyék szalonja az emigrációban élő, illetve az átutazó idegenek (főként franciák és angolok), garibaldisták, monarchisták és republikánusok találkozóhelye lett: „Művészek, tudósok, írók, angol, francia és amerikai turisták, kiknek hozzánk ajánlóleveleik voltak, s a flórenci társaság legműveltebb része gyűlt akkor össze nálunk. Garibaldinus bajtársaim s republikánus barátaim némileg vörös színt kölcsönöztek ezen multságoknak, melyeknél sohasem hibázott jó zene, szép nők, szellemes társalgás s híres nevek.”⁵⁷ A család meleg vendégszeretettel fogadta a meghívottakat, a társadalmi és a nemzeti hovatartozás nem feszélyezett senkit. Ebből adódóan a társadalmi paletta igen színes volt, előkelők és polgárok, kezdő művészek és elismert alkotók is részt vettek a szombati estélyeken.⁵⁸

Teréz jólelkű, készséges háziasszonya volt a szalonnak, férje is elismerően ír emlékiratában róla: „Feleségem rendkívül jó háziasszony volt; értett ahhoz, úgy összehozni a vendégeket, hogy senki se unatkozzék; maga is ki értvén a zenéhez, nem volt zenészi notabilitás, mely Flórenczen keresztül utazva nem kereste volna a meghívást szombati estélyeinkhez, ezeknél került össze s alakult meg végleg Becker híres négyes-társulata. Szalonom nemzetközi jellege vonzerővel bírt az olaszokra is, oly annyira, hogy midőn Flórencz Olaszország fővárosa lett s a kormány is ide költözött.”⁵⁹ Teréz virtuóz zongorajátékával sokszor elkápráztatta vendégeit, így nem csoda, hogy egyre többen szerettek volna a firenzei villa meghívottjai közé tartozni.

Az 1866-os családi tragédiát követően Pulszky és gyerekei próbálták Magyarországon tovább folytatni a megszokott közösségi életüket. A firenzei ház utódja lett a Magyar Nemzeti Múzeumban kialakított lakrész, ahol az intézmény főigazgatója gyermekeivel együtt lakott. Az itt működő múzeumi szalon az 1870-es évektől az 1880-as évek elejéig élte fénykorát. Pulszky szalonjával példát akart mutatni a magyar társadalmi elitnek, európai színvonalú estélyeire a bejárás presztízst is jelentett a meghívottak számára.⁶⁰

⁵⁵ Fónagy 2013a: 18–40.

⁵⁶ Pulszky II. 1887: 431.

⁵⁷ Pulszky II. 1887: 431.

⁵⁸ Ferenczy 1886: 94.

⁵⁹ Pulszky II. 1887: 432.

⁶⁰ Merényi 2004: 339–344.

Felesége egykori háziasszonyi szerepét Polyxéna vette át. Ő volt az, aki fiatal hölgyként elbűvölő, szívélyes természetével édesapját támogatva éveken keresztül szeretettel fogadta az estélyre érkező vendégeket. Ha a résztvevők listáját nézzük, akkor megállapíthatjuk, Pulszky továbbra is ellenezte a társadalmi osztályok egymástól való elkülönülését. Rendezvényein a hazai szellemi elit mellett ott voltak európai tudós ismerősei, művészek, írók és politikusok. Pulszky Ferenc munkatársai (Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Trefort Ágoston) mellett meghívást kaptak a Pulszky fiúk iskolatársai is, például Pulszky Károly vezette be a szalonba Marczali Henriket (1856–1940), de jelen volt Fraknoi Vilmos és Szilágyi Dezső is.⁶¹ A szalon nem zárta ki a női látogatókat, ennek ellenére Polyxéna mellett nagyrészt csak nevelőnője, Voigt kisasszony fordult meg nőként a szalonban.

Sturm Albert 1875-ben a *Fővárosi Lapok*ban megjelent egyik újságcikkében részletes beszámolót ad egy Pulszky-estély menetrendjéről. A múzeumi vacsorát egy idegen szemszögéből kísérelheti végig az olvasó: „[...] És az idegen este nyolc óra után, a múzeum földszinti igazgatói lakosztályába nyitva, egy hosszas nagy terembe lép, melynek asztala már sűrűn körül van ülve. A társaság vacsorált. – Kissé későn jött – jegyzi meg szívélyesen a házi gazda, bemutatva rögtön szomszédjainak, Haynald kalocsai érseknek, a zsinati kisebbség⁶² legkitűnőbb szónokának s Magyarország egyik leggazdagabb főpapjának”⁶³

A szalonesték hét órakor kezdődtek, kilenc körül a vendégek helyet foglaltak az asztalnál, ahol gazdag vacsora mellett folytathatták tovább a társalgást. Ezután kisebb koncert következett. Sokszor tiszteletét tette a szalonban Liszt Ferenc is, aki játékaival elvárásolta a közönséget. Az estély második felében Pulszky szívesen vezette körbe vendégeit saját archeológiai, képzőművészeti magángyűjteményében.⁶⁴ Polyxéna korát meghazudtoló módon koordinálta az estélyeket édesapja mellett. Sturm Albert így ír róla a már korábban említett cikkben: „E fiatal lány, ki még csak az imént szűnt meg gyermek lenni, a frissességet, mely korának szerencsés tulajdona, s a természetes szívjóságot, mellyel mindenkit elbájol, olyan határozott és fesztelen magatartással párosítja, melyet a szalon sokkal régebbi úrnői is irigyelhetnének tőle. Élénk, finom szelleme s lányoknál ritka képzettsége dacára sem mutat, kedvet a kékharisnyasághoz⁶⁵ s mégis ismeri egész Pest, az is, a ki nem látta.”⁶⁶

Az 1880-as évek elején az estélyek ritkultak, ennek oka, hogy Polyxéna betegsége miatt hosszabb külföldi utazásokon vett részt. Másfelől 1883-ban férjhez ment, így már nem tudott segítő társa lenni édesapjának. Műveltségét, vendégszeretetét mindig elismerő szavakkal illeték a korabeli újságcikkek hasábjain: „Nem szokás fiatal kisasszonyok biográfiáját megírni; a báli tudósítón kívül rendszerint alig foglalkozik velük

⁶¹ Mravik 1988: 42.

⁶² Az idézet valószínűleg az első vatikáni zsinatra (1869–1870) utal, amelyet IX. Piusz pápa hívott össze. A zsinaton a pápai tévedhetetlenség dogmája miatt alakult ki megosztottság a főpapok között.

⁶³ Fővárosi Lapok 1875. november 11. 1119.

⁶⁴ Merényi 2004: 340–349.

⁶⁵ Főképp a tudományok és a művészetek iránt érdeklődő, de többnyire csak felszínes műveltségét fitogtató nő, aki háztartásbeli kötelezettségeit elhanyagolja.

⁶⁶ Fővárosi Lapok, 1875. november 11. 1119.

a sajtó. Pulszky Polyxenánál azonban indokolva van a kivétel. Társadalmi talentomát már akkor fölismerték, mikor a Pulszky Ferencz szombati estélyein, a pesti intelligencia ezen legkedveltebb gyúpontján [sic!], a kisasszonyt diplomaták, tudósok, művészek, bel- és külföldi czelebritások körében mozogni látták. Nem túlzás, a mit valaki akkor a Pulszky szalonja két főszemélyéről megjegyzett, hogy: »az apa a szalon szelleme, a leány meg a lelke.«⁶⁷

Egy fiatal nő utazásai

Az utazás fontos szerepet töltött be a Pulszky család életében. Pulszky Ferenc már fiatalkorában több nagy utazást tett nagybátyjával, Fejérváry Gáborral.⁶⁸ Az édes-apa példáját követve Polyxéna is hamar az utazás szerelmésévé vált. Gyermekkorától kezdve rengeteget utazott, kezdetben apjával, majd férjével, Hampel József régésszel tett hosszabb és egzotikusabb utakat. Utazásainak két fő oka volt: egyrészt hajtotta a kíváncsiság, az új tájak felfedezése iránti vágy, másrészt pedig fiatal kora óta meglévő betegségei kezelése miatt többször hosszabb kúrákon vett részt külföldön.

1. térkép: Pulszky Polyxéna élete, utazásai

⁶⁷ Vasárnapi Újság 1880. augusztus 22. 314.

⁶⁸ Marosi 1997: 83.

Hazai utazásokon is szívesen csatlakozott édesapja baráti társaságához, így történt ez 1877-ben is, amikor is Hadik-Barkóczy Ilona (1833–1887) grófnő, valamint édesapja munkatársai, Fraknói Vilmos (1843–1924) és Bubits Zsigmond (1821–1907) történész-művészettörténész körében vett részt egy néhány napos felvidéki körutazáson: „Itt volt Hadikné, Fraknói megjött, e szerint megbeszéltük velök kirándulásunkat. Aug 14dikén kedden 3 órakor indulunk innét, –t.i. Fraknói, Bubits meg én, – Losoncon leszünk 8 órakor vagy valamivel előbb, Téged ott fogunk találni, és 11 órakor éjjel Szent Keresztre érünk, ott maradunk 15dikén és 16dikán, 17dikén elmegyünk Ipolyival Besztercebányára, 18 este Miskolcra érünk, ott meghálunk, 19dikén reggel 7 órakor indulunk onnét és 9 óra tájban Homonnának Tavarnára érkezünk. Ott négy napig maradunk, Hadikné elküld kocsin Eperjesre, egy napot ott töltünk s vagy Mátrának, vagy Tátra Fürednek megyünk vissza, amint Te akarod”.⁶⁹

Polyxéna egészségi állapota az 1870-es évek elején egyre rosszabbodott. Édesapjának a következőképpen írt tüneteiről: „Voigt kisasszony levelét már bizonyosan megkaptad, én nem akartam, hogy írjon neked, de ő semmi képen [sic!] sem akart engedni, s azt mondta, hogy ő nem akarja a felelősséget magára vállalni, ha én előbb ágyba kerülnék, minthogy Bécsben lettem volna, igaz hogy kiütésem arcomon és nyakamon nagyon mutatkozik”.⁷⁰

Pulszky a kor leghíresebb bőrgyógyászához, Ferdinand von Hebra (1816–1880) praxisába vitte Polyxénát. Hebra 1845-ben Bécsben átvette a már önállóan működő bőrbetegek osztályának vezetését, a bőrgyógyászat ismert professzora volt, előadásaira a világ minden tájáról érkeztek a hallgatók. 1856 és 1876 között megalkotta monumentális művét *Atlas der Hautkrankheiten* címmel, amelyet a hallgatók és az orvosok oktatására szánt.⁷¹ A gondoskodó édesapa teljes mértékben megbízott az orvosban: „Bécsben megállunk, beszélünk Hebrával s azt fogjuk tenni a mit ő tanácsol, Lonéche (Leuk) nem az a fürdő hová szívesen vinnélek, majd oda megyünk hova Hebra küld”.⁷² Az osztrák orvos tanácsára a fiatal lány többször is elutazott Firenzébe, ahol anyai nagyanja mellett próbált betegségéből felépülni. Ottani tartózkodása alatt sem volt tétlen, 1874-ben Hadik grófnő társaságában bejárta a dél-olaszországi városok nagy részét, Nápolyt, Pompeit, Paestumot. Édesapja már kénytelen volt levelében mértéktelenségre inteni folyton úton lévő lányát: „Tehát alud [sic!] ki magadat mindennap, lásd és mennyit szabad, és gondold, hogy ez csak első előíz, a kóstolás után megjő előbb utóbb a tanulmányozás ideje. Visszajövet azonban Florenczban kell maradnod, nem mehetsz felső Olasz Országba [sic!] a grófnővel, Nagymamánál kell maradnod, míg el nem jövök érted, körülbelül Június végével”.⁷³

A hónapokig tartó fürdőkúrák nem hozták meg az elvárt eredményt, az 1870-es évek végére rosszabbodott a fiatal hölgy állapota, a család így egy szokatlan megoldás mellett döntött: az észak-afrikai Algírba küldték a lányt, a meleg éghajlati levegő gyógyító

⁶⁹ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1877. augusztus 11. OSZKK Fond VIII. 2316/32.

⁷⁰ Pulszky Polyxéna Pulszky Ferenchez. 1871. szeptember 13. OSZKK Fond VIII. 0847/16.

⁷¹ Bokor–Gerő 1894: 795.

⁷² Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1874. június 28. OSZKK Fond, VIII. 2316/29.

⁷³ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1874. április 27. OSZKK Fond VIII. 2316/26.

hatásában bízva. Az ötletet az utazáshoz egy régi családi kapcsolat szolgáltatta. Pulszky Ferenc angliai emigrációja idején barátságot ápolt Benjamin Leigh Smith (1828–1913) radikális unitárius lelkésszel, Norwich parlamenti képviselőjével és családjával. A legidősebb lány, Barbara Leigh Smith (Barbara Bodichon) a 19. századi nőmozgalmak vezető egyénisége, emellett pedig ismert festő- és író volt. Londonban létrehozta a *Portman Hall* iskolát, amely minden nemi, társadalmi és vallási megkülönböztetést mellőzött. Ezen család legfiatalabb női tagja, Anna Leigh Smith a tulajdonában lévő algíri Villa Montfeldbe hívta meg Polyxénát 1881-ben.⁷⁴

Az aggódó édesapa és a család orvosa, Plósz Lajos (1809–1886) áldását adta az útra, ahogy azt lányához írt levelében is olvashatjuk: „E pillanatban veszem Miss Leigh Smith levelét Velenczéből hol a Palazzo Grittiben S.M. Zobenigoban lakik s ajánlkozik, hogy Algiersba visz. »We could meet her at Genoa in the first days in November and take her with us.« Mit mondasz erre? Plósz [...] azt ajánlja, hogy egy telet meleg éghajlat alatt töltsd [...] Magam is azt hiszem, hogy Algier jót tenne neked s tökéletesen felüdülnél, nem is bántana ott semmi és senki, s jól éreznéd magadat.”⁷⁵

A Pulszky család a nyilvánosság előtt titkolta az utat, hiszen a korban szinte elképzelhetetlen volt, hogy egy fiatal nő egyedül, kíséret nélkül utazzon és töltsön hónapokat idegen környezetben. Az algíri utazás állomásait Polyxéna bevonásával lépésről lépésre megtervezte a család az 1881. novemberi indulástól az 1882. májusi megérkezésig. Polyxéna innentől kezdve egy elit, művelt angol társaság tagja lett egy számára ismeretlen országban. A gyógyulás fél éve alatt a család biztatására úti élményeit rendszeresen írásba foglalta: „Algierban, vagy is inkább Mustafában, mert ez az angol Villa külváros, hol csupa angol lakik, szükséges, hogy el ne felejtsd magyarul, ne válj egészen angol Missé. Azért legalább minden két hétben írni fogsz egy tárczaczikket a Pesti Napló számára, nekem küldöd, én majd gondoskodom, hogy ki jöjjön.”⁷⁶ Így az édesapja közbenjárásának köszönhetően számos tárcája jelent meg a Pesti Naplóban és a Fővárosi Lapokban Beszédes Kálmán álneven.

Polyxéna az 1881. november 5-i marseille-i partraszállástól kezdve folyamatos beszámolót adott a „sötét földrészre” történő megérkezéséig. Újságcikkeiben többek közt írt az algíri éghajlatról, a mezőgazdaságról, a természeti viszonyokról: „Algir hegyoldalban épült. Apró utcáit, vagy inkább sikátorait meredek lépcsők képezik. A kis, fehér lapos fedelű házak sarkai kupolával vannak ellátva, melyek itt marabunak neveznek... az ezer egy éj meséi jutottak eszembe, s boldogsággal töltötte el szívemet a tudat, hogy most a tündéri fény, a szép asszonyok és a boldog emberek országába jutottam. Elfelejtettem, hogy e boldogság és öröm már csak a múlté... az úgynevezett civilizáció ide is eljutott.”⁷⁷

Polyxénát hajtotta kíváncsisága, sokszor egészségi állapotát figyelmen kívül hagyva igyekezett minél több időt eltölteni az ott élő emberekkel, rengeteget kirándult, és mindeközben felfedezte a város kulturális és társasági életét is: „Tegnap péntek lévén,

⁷⁴ Ross 1991: 15.

⁷⁵ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, 1881. OSZKK Fond VIII. 2316/39.

⁷⁶ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, 1881. OSZKK Fond VIII. 2316/40.

⁷⁷ Pesti Napló 1881. november 27.

egy arab temetőt látogattam. A pénteki nap az arabok vasárnapja. Ez az egyetlen nap, melyen a tisztességes asszony mulat. A mulatás abból áll, hogy az asszonyok pereputtyos-tól fölkerelkednek és a temetőben a családi sírra telepszének. Itt ebédelnek s enyelegve töltik el a napot.”⁷⁸

2. kép: Paul Maria Famin: Algérie (1880)⁷⁹

A midai kirándulásról szóló cikkét oly nagyra becsülte Urváry Lajos (1841–1890), a Pesti Napló szerkesztője, hogy a lap karácsonyi tárcacikkei közé választotta. Írásait mind a családtagok, mind a beavatott barátok kiválóan találták: „Czikked nagyon tetszett, még Vadnay is átvett egy részt a fővárosi lapokba, Szász Károly, Beöthy Zsolt, Gyulay, Véghné Szögyéni Laczi, nagyon dicsérték Úrváry meg van elégedve s büszke hogy az ő lapjában jelent meg. Írj tehát megint, rövidebb cikket, de kettőt egy hosszú helyett Urváry mindig szívesen adja s fizeti.”⁸⁰ Az íráson kívül figyelmet fordított másik szenvedélyére, a régiségek feltárására is. Itteni gyűjtőmunkájának eredménye, hogy Németh József (1866–1932) miniszteri tanácsos címe alatt Algírból Fiuméba, egy vitorlás hajón 2000 frank értékű régiséget küldött a Nemzeti Múzeum részére.⁸¹

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Paul Maria Famin 1880: Algérie című album 11. képe. Országos Széchényi Könyvtár, Fénykép- és Fotóművészeti Tár.

⁸⁰ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1881. december 5. OSZKK Fond VIII. 2316/45.

⁸¹ A Hon 1882. március 11.

Házasságkötés

Polyxéna 1883 tavaszán házasodott össze a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség-tárának igazgatójával, Hampel Józseffel. Nászútjuk során bejárták egész Görögországot. Ez idő alatt találkoztak Heinrich Schliemann híres német régésszel, aki éppen Mükéné, majd Trója romjait kutatta. Schliemann bátorítására az ifjú pár megtekintette a trójai ásatásokat. Erre a kirándulásra Konstantinápolyban készültek fel, ahol Szilágyi Dániel turkológus társaságában egy hetet töltöttek. Ezt követően az ásatások helyszínére indultak, ahol két katona kíséerte őket, az utat pedig lóháton tették meg.⁸²

Pulszky Ferenc kifejezetten aggódott lánya egészségi állapota miatt, hiszen nem volt hozzászokva az ilyenfajta megerőltetésekhez: „Régi divat kezdem e szavakkal remélem jól vagytok, mert nagyon félttem Polit, 26 napi lovaglás csakugyan nem neki való”.⁸³ Polyxéna a fáradalmak ellenére is nagyon élvezte a görögországi utazást, különös módon vonzódott az antikvitas kultúrájához. Ezt bizonyítja az is, hogy néhány évvel később lefordította magyarra Charlotte M. Yonge két angol nyelvű munkáját, amelyet a görög⁸⁴ és római⁸⁵ világról írt az ifjúság számára könnyen érthető, szabatos stílusban megfogalmazva. A házasságot követően Polyxéna és az édesapja közötti szoros kapcsolat nem szakadt meg. Az öreg Pulszky nem maradt egyedül, amíg a fiatal házaspár nászúton volt, felújította számukra régi lakását.⁸⁶

Hivatkozott források

Kéziratok, (alkalmi) nyomtatványok

Hampelné Pulszky Polixéna 1892: *Elbeszélések a görög világból*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest.

Hampelné Pulszky Polixéna 1895: *Elbeszélések a római világból*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest.

Marosi Ernő (szerk.) 1997: Marosi Ernő et al.: *Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére. Ferenc Pulszky (1814–1897) Memorial exhibition*. (Katalógus) Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, Budapest.

Levéltári források

OSZKK (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár)

⁸² Márki 1889: 141.

⁸³ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1883. május 7. OSZKK Fond VIII. 2316/62.

⁸⁴ Hampelné 1892.

⁸⁵ Hampelné 1895.

⁸⁶ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1883. május 7. OSZKK Fond VIII. 2316/67.

Fond VIII. Pulszky Polyxéna levelezése

Deák Ferenc levele gyámleányához. 1862. augusztus 14. *Budapesti Szemle* LXXXVII. évf. (1896), 237. sz.

Országos Széchényi Könyvtár, Fénykép- és Fotóművészeti Tár

Paul Maria Famin 1880: *Algérie* című album 11. képe.

Napi- és hetilapok

A Hon 1882

Fővárosi Lapok 1875

Pesti Napló 1881

Vasárnapi Újság 1880, 1899

Online hivatkozások

Kubinyi Ferenc Múzeum. URL: <http://kubinyimuzeum.hu/hu/a-muzeumrol/forgach-kastely.html> (utolsó letöltés: 2021. június 15.)

1881. évi XXXIX. törvény, a műemlékek fenntartásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100039.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (utolsó letöltés: 2022. február 9.)

Hivatkozott szakirodalom

Bokor József – Gerő Lajos 1894: A Pallas nagy lexikona. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

Boros Ildikó 2004: *Agyagsebek. Andrea del Verrocchio: A fájdalmas Krisztus.* Műtárgyvédelem, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

Boros László 1977: Pulszky Ágost tudományszervező tevékenysége. *Szociológia* 5. évf., 2. sz. 214–218.

Ross, Christopher 1991: *American Embassy Properties in Algiers. Their Origins and History.* Montfeld.

Csorba, László 2001: Ferencz Pulszky: ein Ungar in der Wiener Revolution von 1848.

In: Hubert Lengauer – Primus-Heinz Kucher (szerk.): *Bewegung im Reich der Immobilität: Revolutionen in der Habsburgermonarchie 1848–1849* (Literarisch-publizistische Auseinandersetzungen). Böhlau, Wien. 225–236.

<https://doi.org/10.7767/9783205128014-012>

Fehér Ildikó 2010: Pulszky Károly (1853–1899). *Enigma* 42. évf., 62. sz. 9–25.

Fekete Ilona 2005: Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények. *Világosság* 46. évf., 6. sz. 101–116.

Ferenczy József 1886: *Pulszky Ferencz életrajza.* Stampfel Károly, Budapest–Pozsony.

- Fónagy Zoltán 2013a: Kislány a zongoránál. A zene a középosztály magánéletében a 19. században. *Korall* 14. évf., 15. sz. 18–40.
- Fónagy Zoltán 2013b: Levezés a 19. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* 55. évf., 4. sz. 619–639.
- Frank Tibor 2020: *Szalonvilág. A polgári érintkezés modernizálódása a 19. században.* Rózsavölgyi és Társa, Budapest.
- Gyulai Éva 2019: Egy református politikuseleség a bécsi „zweite Gesellschaftból”: Pulszky Terézia (Therese Walter, 1819–1866). In: Dienes Dénes – Kegyes Erika – Veres Ildikó (szerk.): *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben.* Hernád, Sárospatak. 211–264.
- Halász Zoltán 1987: *A Pulszkyak.* Kozmosz, Budapest.
- Kupa László 1998: Pulszky Ferenc emlékezete. In: Kapros Márta – Szvircsek Ferenc (szerk.): *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXI (1996–1997).* Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján. 227–232.
- Márki Sándor 1889: Magyar nők utazásai. In: Berecz Antal (szerk.): *Földrajzi Közlemények XVII.* kötet. 89–157.
- Merényi Hajnalka 2004: A Pulszky-szalón. *Budapesti Negyed* 12. évf., 4. (46) sz. 331–349.
- Papp Júlia 2020: „Pulszky Ferencz ajándoka.” *Rézmetszet, gipsz, fénykép – fejezetek a műtárgymásolás történetéből.* Evangélikus Országos Múzeum, Budapest.
- Pukánszky Béla 1933: Pulszky Ferencné, Walter Teréz útja a németsegtől a magyarsághoz. *Egyetemes Filológiai Közlöny* 42. évf., 7–8. sz. 197–203.
- Pulszky Ferenc 1884: *Életem és korom I-II.* Franklin, Budapest.
- Pulszky Terézia 1986: *Egy magyar hölgy emlékiratai.* Magvető, Budapest.
- Szabadfalvi József 1995: A jogpozitivizmus diadala. Pulszky Ágost élete és munkássága. In: Szabadfalvi József et al. (szerk.): *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből.* Bíbor, Miskolc. 21–44.
- Szécsi Noémi – Géra Eleonóra 2018: *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914).* Európa, Budapest.
- Szentesi Edit 2006: Szobrásattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában I. Pulszky Ferenc görög szobrászattörténeti másolatgyűjteménye. *Művészettörténeti Értesítő* 55. évf., 1. sz. 1–94.